

2-TOM, 5-SON

KO'CHMA MA'NOLI SO'ZLAR USTIDA ISHLASH

Malika Jazilova Bekmirzayevna

malikazazilova@gmail.com

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko'chma ma'noli so'zlar ustida ishlashda so'zlarning ma'nosiga e'tibor qilish, o'xshatishlar, iboralar ustida ishlash, o'quvchilarning nutqini o'stirish va badiiy matnlar mazmunini tahlil qilish orqali o'qish malakasini shakllantirish jarayonlari e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: *Matn, ko'chma ma'no, o'xshatish, ibora, badiiy matn*

O'quvchilar lug'atini boyitish nutqning hissiy ta'sirini oshirishga, badiiy vositalardan foydalanish ko'nikmasini shakllantirishga uzviy bog'liq. Nutq madaniyatini oshirish maqsadida asardagi badiiy vositalar utidagi maxsus ishlarni talab qiladi. Masalan, 7-sinfda S.Zunnunova ijodini o'rganishga doir mashg'ulotlarda matnni o'rganish ishlari quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

1. *Ko'chma ma'noli so'zlar ustida ishlash.* Bunda o'quvchilar oldiga "Misralarni o'qib, tagiga chizilgan so'zlar ma'nosiga e'tibor qilish; ularning qaysi ma'noda kelganini izohlash vazifasi qo'yiladi. Masalan:

Yer uzra qo'ndi oqshom, oy shu'lasi bir mayin,

Kel, oppog'im, kel, erkam, men seni allalayin.

Dudog'ing guldun xushbo'y, yuzlaring undan xushro'y,

Kel, oppog'im, bag'rimga, jajji boshginangni qo'y.

Tovuq uxlar qo'noqda, shamol tingan butoqda,

O't-o'lanlar jimgina orom olar o'tloqda.

Yulduz charaqlayapti, oy ham yaraqlayapti,

Qizcha uxlayaptimi deb mendan so'roqlayapti.

Yer uzra qo'ndi oqshom oy shu'lasi bir mayin,

Kel, oppog'im, kel, erkam, men seni allalayin¹.

O'quvchilarga yordam tariqasida shu so'zlarni o'z ma'nosida qo'llab, taqqoslash

¹ Yo'ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo'ldoshbekov J. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /- Toshkent: Sharq, 2017. – 25-26-b.

2-TOM, 5-SON

usulidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shu tariqa qaysi soʻz oʻz maʼnosi va koʻchma maʼnoda kelgani aniqlanadi.

2. *Oʻxshatishlar ustida ishlash.* Bunday yondashuvda gaplar oldindan doskaga yozilib, soʻngra ular boʻyicha topshiriqlar beriladi. Masalan, 6-sinfda Zulfiyaning “Bogʻlar qiygʻos gulda” sheʼri²ni tahlil qilishda “*Sheʼrni oʻqing. Hayot nimaga oʻxshatilyapti?*”, “*Muallif daraxt hosili jumlasida nimani koʻzda tutgan?*”, “*Yurtning gullab-yashnashi qanday tasviriy voitalarda ifodalangan?*” savollarini berish mumkin.

3. *Iboralar ustida ishlash.* Bu jarayonda oʻquvchilarga quyidagicha topshiriqlar berish mumkin:

Berilgan gaplarni oʻqing. Tagiga chizilgan iboralarning maʼnosiga ahamiyat qarating. Ularni bir soʻz bilan almashtirib boʻladimi? Yoki ularning maʼnosini boshqa bir soʻz bilan ifodalash mumkinmi? Masalan, 7-sinfda A.Qahorning “Oʻgʻri” hikoyasini oʻtishda shunday yoʻl tutish mumkin. “*Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi*”, “*Quruq qoshiq ogʻiz yirtadi*”, “*Peshanam shoʻr boʻlmasa*”³ kabi iboralar shular jumlasidandir.

Soʻnggi paytlarda maktab amaliyotida matn ustidagi ishlarning izohli oʻqish, ijodiy oʻqish, adabiy oʻqish metodlari hamda muammoli oʻqitish metodlari, shuningdek, axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan unumli foydalanilmoqda. Masalan, Abdulla Qodiriyning 7-sinf “Adabiyot” oʻquv dasturida oʻrganilishi rejalashtirilgan “Mehrobdan chayon” romanidan berilgan “Chin oʻrtoq” parchasi⁴ni izohli oʻqish texnologiyasidan foydalanib oʻrganish maqsadga muvofiq. Chunki matnda lugʻaviy maʼnosi notanish soʻzlar koʻplab uchraydi. Xususan, parchadagi “*saboqdosh, mirzaboshi, havolanmas, asrandi, gʻarq, holda, mahdum, marsiya, xun, manhishin, dildor, notavon, gʻurbat*” kabi soʻzlar izohlashni taqozo etadi.

Methodist olimlarning koʻrsatishlaricha, badiiy asar matnini tahlil qilishning quyidagi usullari mavjud:

1. Badiiy asarni yozuvchiga ergashib yaxlit oʻrganish.
2. Obrazlar vositasida oʻrganish.
3. Mavzuli-muammoli oʻrganish.

² S.Ahmedov, R.Qoʻchqorov, Sh.Rizayev 6-sinf. *Adabiyot: Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 6-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /.. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2017. – 32 b.*

³ Yoʻldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yoʻldoshbekov J. *Adabiyot: Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /– Toshkent: Sharq, 2017. – 313-, 315-b.*

⁴ Yoʻldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yoʻldoshbekov J. *Adabiyot: Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /– Toshkent: Sharq, 2017. – 259 b.*

2-TOM, 5-SON

Badiiy asar ustidagi ishlarda, asosan, matn asosidagi tahlil turiga tayaniladi. Matn mazmunini o'zgartirmagan holda undagi ma'noni, jozibani o'quvchilarga yetkazish muhim talab hisoblanadi.

Muammoli yo'sinda uyushtiriladigan tahlilda o'quvchilar e'tibori matnda aks etgan muammoli vaziyatlarga qaratiladi. Masalan, 6-sinfda P.Qodirovning "Yulduzli tunlar" ("Bobur") romanidan berilgan parchani o'qitishda "Boburning aytgan gaplari o'rinlimi?", "Hikoyadagiday holat sodir bo'lishi mumkinmi?" kabi savolar qo'yish o'rinli bo'ladi. Bahs davomida o'quvchilar ma'naviy olamida ham, aqliy fikrlashi davomida ham muayyan o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Asar tahlilida qo'llaniladigan tanlab o'qish unga munosabat bildirish, munosabatlarning turli xilda bo'lishi ham munozaralarga sabab bo'lishi mumkin. Munozarali o'rinlar muammoli vaziyatlarni paydo qiladi. Natijada navbatdagi jarayonda muammoni to'g'ri shakllantirish va unga munosaib yechimlarni shakllantirish vazifasi turadi.

Xulosa qilganda, 5–7-sinf o'quvchilarining yoshi, psixologik xususiyatlari, asarning tur va janr xususiyatlari, mavzu ko'lami badiiy asar ustida ishlashda e'tiborga olinishi muhim bo'lgan pedagogik-psixologik omillar bo'lib, o'quvchi shaxsiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ularning bilim saviyasi oshishi, bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlovchi metod va usullarni samarali qo'llash mexanizmini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Ahmedov, R.Qo'chqorov, Sh.Rizayev 6-sinf. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /.. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 102-b.
2. Yo'ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo'ldoshbekov J. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Qayta ishlangan 4-nashri /.. – Toshkent: Sharq, 2017. – 40-b.
3. Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 94-б.

